

«Οι θεοί δεν είναι τίποτε άλλο από δημιουργήματα του ανθρώπινου φόβου. Ούτε θεός ούτε αθάνατη ψυχή υπάρχουν», διδασκε ο Βούδας (560 - 480 π.Χ.). «Ο φόβος είναι η πρώτη μητέρα των θεών», συμπλήρωνε ο Ρωμαίος ποιητής Τίτος Λουκρήτιος Κάρος (95 - 55 π.Χ.). Ο φόβος όμως δεν υπακούει στη λογική. Κι ο φόβος του θανάτου δημιούργησε τις δοξασίες για την αθανασία της ψυχής, τη μετά θάνατο ζωή, τη μετεμψύχωση και τη Δευτέρα Παρουσία. Και οι δοξασίες αυτές επέβαλαν την προστασία του νεκρού με την ταφή του ή την απελευθέρωση της ψυχής του με την καύση του στην πυρά. Οι καλοί θεοί προστατεύουν τον ανυπεράσπιστο μπροστά στους κινδύνους άνθρωπο, όσο ζει, και φροντίζουν για την πέρα από τον τάφο πορεία του.

Ταφή, που σημαίνει πίστη σε μεταθανάτια ζωή, άρα και φόβο του ανθρώπου μπροστά στο άγνωστο, ανιχνεύουμε ακόμα και στις μακρινές εποχές της Παλαιολιθικής εποχής, 50.000 χρόνια πριν από την εποχή μας. Έθαβαν τον νεκρό σε τεχνητό λάκκο, μαζί με κατεργασμένους πυριτόλιθους και, σε μια τουλάχιστον περίπτωση, συντροφιά με ένα μπουτί από βοοειδές, να έχει να τρώει. Κι αυτό μας κάνει να πιστεύουμε ότι οι μακρινοί εκείνοι πρόγονοι του Homo Sapiens θεωρούσαν ότι η μεταθανάτια περίοδος ήταν παρόμοια με τη γήινη ζωή τους. Σε μερικά μέρη, οι νεκροί βρέθηκαν στους τάφους με τα γόνατα λυγισμένα σε τέτοια στάση, που έκανε τους ερευνητές βásiμα να υποθέσουν ότι τους έθαψαν δεμένους. Κι αυτό πιθανολογεί φόβο των ζωντανών ότι ο νεκρός μπορεί να γυρίσει ανάμεσά τους και να τους κάνει κακό. Δεμένος, εμποδιζόταν. Μια λύση αφελής αλλά πιο πρακτική από το μετέπειτα τελετουργικό κυνήγι των βρικολάκων, όπως διαμορφώθηκε στο διάβα των αιώνων.

Στα νότια της Ρώμης, σε ένα βουνό γεμάτο σπηλιές, βρέθηκαν ανθρώπινα κρανία που είχαν υποστεί κατεργασία: Το ινιακό τμήμα είχε διευρυνθεί σε σχήμα αβγού, οι κόγχες των ματιών είχαν επίσης ανοιχτεί περισσότερο και το κατεργασμένο κρανίο βρισκόταν στο κέντρο μιας έλλειψης φτιαγμένης από πέτρες. Ανάλογες περιπτώσεις εντοπίστηκαν σε πολλά μέρη κι όσο πλησιάζουμε προς την εποχή μας, τόσο περισσότερα ευρήματα υπάρχουν. Η κατεργασία του κρανίου παραπέμπει σε ανάλογες πρακτικές των Μελανησίων (Νέα Καληδονία, Νέα Γουινέα και νησιά βορειοανατολικά της Αυστραλίας) ανθρωποφάγων του πρόσφατου παρελθόντος, ενώ η διάταξη με την οποία είχαν τοποθετηθεί οι πέτρες, πιθανολογήθηκε ως σημάδι τελετουργικού κανιβαλισμού.

Στη νεότερη Παλαιολιθική εποχή, ταφή, διπλωμένοι και δεμένοι νεκροί, κраниολατρεία αλλά και άλλες μορφές μεταχείρισης των νεκρών αφθονούν: Στη «Σπηλιά των παιδιών», στο Γκριμάλντι της σημερινής Ιταλίας, ένας διπλός τάφος φιλοξενούσε μια ηλικιωμένη γυναίκα κι ένα νέο άνδρα. Κόσμημα κεφαλιού και βραχιόλια από κοχύλια συνόδευαν τους νεκρούς που κι αυτοί είχαν τα γόνατα λυγισμένα. Ανάλογοι διπλοί τάφοι αφθονούν σε

μεταγενέστερες εποχές (της Νεολιθικής) και ερμηνεύονται ως ένα είδος ιεροτελεστίας με θυσία ενός ζωντανού πάνω στον τάφο νεκρού. Στη «Σπηλιά της άσπρης άμμου», κοντά στο Γκριμάλντι, ένας άλλος νέος άνδρας ήταν θαμμένος με τα χέρια και τα πόδια «ακινητοποιημένα» κάτω από μεγάλες πέτρες, ενώ από το κρανίο του έλειπε το κάτω σαγόνι, που είχε αντικατασταθεί από κίτρινη ώχρα. Πολλά κάτω σαγόνια, ακόμα και παλαιότερων εποχών, βρέθηκαν κοντά σε σημεία όπου εντοπίστηκαν κρανία «επεξεργασμένα». Και η ώχρα σχεδόν παντού συντροφεύει τους νεκρούς, σκορπισμένη πάνω στα πτώματα.

Σε έναν μάλλον ιερό χώρο, ανθρώπινα κρανία βρέθηκαν τοποθετημένα πάνω σε πλατιές πέτρες και διακοσμημένα με όστρακα και άλλα αντικείμενα. Μερικά, είχαν διαμορφωθεί έτσι που να μοιάζουν με κύπελλα, το ένα πάνω στο άλλο, ενώ τριγύρω υπήρχαν κόκαλα από ώμους και μηρούς. Σε ένα από τα κρανία - κύπελλα υπήρχε κόκκινη ώχρα.

Δεν μπορούμε να ανιχνεύσουμε με ακρίβεια, πότε η λατρεία των νεκρών εξελίχθηκε σε θρησκεία με αντικείμενο πίστης κάποιον θεό. Γνωρίζουμε ότι θεοποιήθηκαν και λατρεύτηκαν ζώα και αντικείμενα, για τα οποία πιστεύτηκε ότι έχουν ψυχή (Ανιμισμός), κι έπειτα η ανθρώπινη σκέψη στράφηκε στους ουρανούς. Πρώτα η Σελήνη ως αρσενική θεότητα που προκαλεί στις γυναίκες την έμμηνη ρύση, έπειτα ο Ήλιος που την αντικατέστησε ως κυρίαρχος των ουρανών. Στη Μεσολιθική εποχή (γύρω στα 10.000 με 7.000 χρόνια π.Χ.), η λατρεία του Ήλιου πρέπει να είχε ήδη προκύψει. Στη Νεολιθική, πίστευαν κιόλας στον θάνατο και την ανάσταση του Ήλιου, στον θάνατο και την ανάσταση της Φύσης. Κι ό,τι μας έμεινε από τους νεολιθικούς ανθρώπους, είναι η κεραμική τέχνη και τα διάσπαρτα από τη Βρετανία ως τις Ινδίες και την Κίνα μεγαλιθικά μνημεία.

Είναι τα μεν(χ)ίρ (είδος μεγαλιθικών μνημείων που καθένα απαρτίζεται από τεράστιο επιμήκη μονόλιθο, στημένο όρθια), τα ντολμέν (μεγαλιθικά μνημεία σε σχήμα «Π», που αποτελούνται από ένα και σπάνια περισσότερους ογκόλιθους, οι οποίοι τοποθετούνται σαν στέγη πάνω σε δύο ή περισσότερους όρθιους επιμήκεις λίθους, σαν να πρόκειται για άγαρμπες κολόνες) και τα κρόμλεχ (μεγαλιθικά μνημεία από υψηλούς ακατέργαστους λίθους, μπηγμένους στο έδαφος, συνήθως κυκλικά γύρω από έναν μεγαλύτερο, κάτι σαν «μενίρ σε κύκλο»).

Οι περίφημες «Πέτρες του Στόουνχεντζ,» στην πεδιάδα του Σαλίσμπερι, στην Αγγλία, πιθανολογείται ότι είναι ναός της θεότητας του Ηλίου και χρονολογούνται στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. Γύρω τους υπάρχουν ίχνη ερειπίων του τέλους της Νεολιθικής εποχής. Τριάντα μονόλιθοι απαρτίζουν τον πιο μεγάλο κύκλο με διάμετρο περίπου 30 μ. Ένας εσωτερικός κύκλος (με διάμετρο 23, 5 μ.) σχηματίζεται από είκοσι ογκόλιθους πιο

μικρούς από τους εξωτερικούς. Μέσα στον εσωτερικό κύκλο, σε σχήμα έλλειψης, δέκα ογκόλιθοι με υπέρθυρα (σχήμα Π) περιβάλλουν άλλους 19 μονόλιθους επίσης σε σχήμα έλλειψης. Στο κέντρο υπάρχει ένας πεσμένος μεγάλιθος τύπου μενίρ, που πιθανολογείται ότι ήταν θυσιαστήριο. Είναι προσανατολισμένος στην ανατολή κατά το θερινό ηλιοστάσιο, ενώ μικρές πέτρες NA και BA «δείχνουν» την ανατολή του χειμερινού ηλιοστασίου.

Ανάλογα εντυπωσιακά ευρήματα υπάρχουν στο Κάρνακ της Βρετάνης (λουτρόπολης στη ΒΔ Γαλλία, πάνω στον Ατλαντικό) αλλά και σε πολλά σημεία ανά την Ευρασία. Η διάταξη των ογκόλιθων έκανε κάποιους να πιστέψουν ότι οι άνθρωποι εκείνου του καιρού είχαν γνώσεις αστρονομίας αλλά το πιο πιθανό είναι ο προσανατολισμός τους να έχει να κάνει με κάποιο είδος πρώιμου ημερολόγιου ή ρολογιού. Ή και τίποτα από αυτά, καθώς προς την Ανατολή κοιτούν συνήθως όλοι όσοι προσεύχονται σε τόπο ιερό.

Από την ώρα, πάντως, που οι ουράνιοι θεοί εγκαταστάθηκαν στο ανθρώπινο μυαλό, το πρόβλημα του προϊστορικού (και όχι μόνο) ανθρώπου ήταν το πώς θα τους πλησιάσει. Στη Βαβυλώνα, η προσπάθεια έγινε με τον «Πύργο της Βαβέλ» (Βαβέλ = Βαβυλώνα στα σημερινά), όπου ο Θεός θύμωσε και ανάγκασε τους ανθρώπους να μιλούν διαφορετικές γλώσσες και να μην μπορούν να συνεννοηθούν μεταξύ τους ώστε να τα παρατήσουν. Ο «πύργος» της Λιθικής εποχής είναι το μενίρ. Ο ογκόλιθος, του οποίου η αιχμηρή κορφή δείχνει τον ουρανό. Ο κατοπινός είναι ο αιγυπτιακός οβελίσκος, καθώς και η πυραμίδα. Κι ακολουθούν το καμπαναριό της χριστιανικής εκκλησίας και ο μιναρές του μωαμεθανικού τζαμιού που επίσης «δείχνουν» τον ουρανό.

Στη Νεολιθική εποχή, η λατρεία των νεκρών πήρε μεγάλες διαστάσεις. Ο τρυπανισμός του κρανίου εφαρμοζόταν συχνά, ενώ σε πολλές περιπτώσεις, το κρανίο αποχωριζόταν από το υπόλοιπο σώμα. Και καθώς ο νεολιθικός άνθρωπος είχε αποκτήσει μόνιμη κατοικία, την οποία ο ίδιος έκτιζε, σκέφτηκε πως ανάλογο κατάλυμα πρέπει και στον νεκρό. Σε πολλά μέρη, ξεκίνησε η κατασκευή ολόκληρων σπιτιών για τους νεκρούς, που θάβονταν μαζί με τα προσφιλή υπάρχοντά τους. Σε άλλα, ο νεκρός έμενε έκθετος στην ύπαιθρο, ώσπου να αποχωριστούν οι σάρκες και να ταφεί μονάχα ο σκελετός του. Αλλού, ενταφιαζόταν κανονικά. Αργότερα, κυρίως στην Αίγυπτο, η μουμιοποίηση καθιστούσε αιώνια ανεξίτηλες τις μορφές.

Από διασταύρωση Αιθίοπων, Νουβίων και Λιβύων με σημίτες μετανάστες και φυλές που κατέβηκαν από τα οροπέδια της Αρμενίας πιστεύεται ότι προήλθε ο λαός των αρχαίων Αιγυπτίων. Γύρω στο 3.000 π.Χ. ζούσαν από το κυνήγι, το ψάρεμα και κάπως την καλλιέργεια της γης. Λίγο λίγο, αντικαθιστούσαν την πέτρα με το μέταλλο, κατασκεύαζαν πλοία, έσπερναν δημητριακά, είχαν υφάσματα, κοσμήματα, αρώματα και κατοικίδια ζώα.

Από τότε, χρησιμοποιούσαν την εικονογραφική γραφή και τις κυλινδρικές σφραγίδες των Σουμερίων.

Πρόσωπο που παίζει ανάμεσα στον θρύλο και την πραγματικότητα, ο Μήνης ή Μένες φέρεται ως ο άνθρωπος που πρώτος ένωσε τους Αιγύπτιους σε ένα βασίλειο με πρωτεύουσα τη Μέμφιδα, κοντά στο σημερινό Κάιρο. Κατά τον Διόδωρο (Α' αιώνας π.Χ.), είναι αυτός που «έμαθε τον λαό να χρησιμοποιεί τραπέζια και κρεβάτια και έφερε στη χώρα τη χλιδή». Φυσικά, είναι ο πρώτος Φαραώ και ο ιδρυτής της πρώτης δυναστείας. Κατά τις παραδόσεις, έφτιαξε νόμους και εισήγαγε τη λατρεία του θεού Τοθ. Κύλησαν 230 χρόνια, η πρώτη δυναστεία αντικαταστάθηκε από τη δεύτερη που, για κάποιον άγνωστό μας λόγο, στα 2770 π.Χ. (κατ' άλλους, 2585 π.Χ.) έσβησε κι αυτή, για να έρθει η ώρα του ιδρυτή της τρίτης φαραωνικής δυναστείας, Ζοζέρ, αλλά κυρίως και του πρώτου βεβαιωμένα υπαρκτού ιστορικού προσώπου της αρχαίας Αιγύπτου: του πρίγκιπα Ιμχοτέπ (Ιμούθη για τους Έλληνες). Ήταν καλλιτέχνης, σοφός, γιατρός, αρχιτέκτονας και βασικός σύμβουλος του Φαραώ.

Με τον Ζοζέρ και τον Ιμχοτέπ, η Αίγυπτος εγκατέλειψε οριστικά τη Νεολιθική εποχή και πέρασε σ' αυτή των μετάλλων και του πολιτισμού. Οι Αιγύπτιοι θεωρούν τον Ιμχοτέπ ιδρυτή των επιστημών και των τεχνών, τον λάτρεψαν ως θεό της γνώσης και πιστεύουν ότι τον παρέλαβαν αργότερα οι Έλληνες και τον θεοποίησαν ως Ασκληπιό. Σύμφωνα με τις παραδόσεις, ο Ιμχοτέπ είναι αυτός που έκτισε το πρώτο πέτρινο σπίτι στην Αίγυπτο και ίδρυσε Αρχιτεκτονική σχολή. Κυρίως όμως, ο Φαραώ Ζοζέρ και ο πρίγκιπας σύμβουλος του είναι αυτοί που διδάξαν στους επόμενους Φαραώ τον τρόπο της αποτελεσματικής άσκησης της εξουσίας:

Κυρίαρχος θεός είναι ο Ρα, ο Ήλιος. Ενσάρκωση του θεού Ρα επί γης είναι ο Φαραώ, ο Ζοζέρ στην προκειμένη περίπτωση. Και ως θεός, ο Φαραώ είναι ο αρχιερέας, ο αρχηγός του ιερατείου, που θεσμοποιείται από αυτή την εποχή και παρεμβαίνει δυναμικά στην εξέλιξη της Αιγύπτου. Με τον πρίγκιπα Ιμχοτέπ ανώτατο ιερέα της Ηλιούπολης, της ιερής πόλης όπου δοξάζεται ο θεός Ήλιος. Και αρχιτέκτονα του ναού, όπου τιμάται ο Φαραώ - θεός, στην περιοχή της Σακάρα (νεκρόπολης της Μέφιδας). Κι ακόμα, ο Ιμχοτέπ προχώρησε σε μια νέα φάση τη λατρεία προς τον θεό. Τέρμα τα μενίρ, τα ντολμέν και τα κρόμλεχ. Το πλησίασμα των ουρανών μπορεί να γίνει με ένα νέο είδος κτίσματος: Την πυραμίδα, που «κάθεται» πάνω στον τάφο - οικημα για τη μέλλουσα ζωή του Φαραώ Η κλιμακωτή πυραμίδα του Ζοζέρ, στη Σακάρα, είναι το αρχαιότερο μνημείο της Αιγύπτου και αυτό που καθόρισε την ταφική αρχιτεκτονική των επόμενων αιώνων.

Το δίδυμο Ζοζέρ - Ιμχοτέπ είναι αυτό που παρέλαβε τη σουμεριακή επινόηση του ιερατείου

και την καθιέρωσε ως θεσμό και δύναμη, με την ταύτιση του θεού στο πρόσωπο του εκάστοτε Φαραώ. Το ίδιο δίδυμο κατανόησε την κυρίαρχη θέση του ονόματος, όχι μόνο για την υστεροφημία αλλά και για την άσκηση της εξουσίας. Από αυτή την εποχή καθιερώνεται το «καρτούς», ο μαγικός κύκλος που περικλείει το όνομα του Φαραώ, αυτό που δίνει δύναμη στο σήμερα, συντηρεί τη μνήμη αύριο και εξασφαλίζει σ' εμάς τη δυνατότητα να ανασυνθέσουμε πειστικά τον κατάλογο των Φαραώ. Κάτι που ακόμα δεν μπορούμε να κάνουμε με τους Μίνωες της Κρήτης ή τους ηγεμόνες των Μυκηνών.

(Ελεύθερος Τύπος, 30.6 - 5.7.2014)) (τελευταία επεξεργασία, 6.7.2014))